

ДУГЛАС НОРТ  
ДЖОН ВОЛЛІС  
БАРРІ ВАЙНГЕСТ

# НАСИЛЬСТВО ТА СУСПІЛЬНІ ПОРЯДКИ

Основні чинники,  
які вплинули на хід історії

*Переклав з англійської  
Тарас Цимбал*

«НАШ ФОРМАТ»  
«НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ «І»  
Київ · 2017

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

## ПЕРЕДМОВА ДО ОРИГІНАЛЬНОГО ДРУГОГО ВИДАННЯ

**П**ісля публікації першого видання «Насильства та суспільних порядків» 2009 року ми мали можливість дізнатися про досвід інших дослідників, які працювали з ідеями, висловленими в цій праці або пов'язаними з нею. Завдяки цьому ми дістали нагоду вдосконалити нашу концепцію структурування суспільств. Видавництво «Cambridge University Press» люб'язно погодилося надати нам можливість коротко розповісти про головні праці останніх трьох років, які базувалися на нашій концепції, та окреслити наші власні нові дослідження, що розширюють теоретичні рамки концепції та пропонують її застосування. У передмові та післямові до другого видання ми розповімо читачам – як тим, що вперше ознайомлюються з нашою концепцією, так і її давнім прибічникам, – де вони можуть знайти інформацію про нові практичні застосування та праці інших науковців, які поглиблюють або заперечують концепцію, викладену в «Насильстві та суспільних порядках».

Роботу над цією книжкою ми почали з наміром пояснити, як у XIX столітті з'явилися сучасні політично й економічно розвинені суспільства, тобто взялися за проблему, яку багато хто вважає головною проблемою розвитку країн-першопрохідців – тих, що першими пішли шляхом розвитку в Новий час. Оглянувши політичні теорії XVIII–XIX століть, зокрема погляди покоління засновників США (а саме: Медісона, Гамільтона й Адамса) та республіканських мислителів Європи (а саме: Гарінгтона, Лока й Болінброка в Англії та Монтеск'є у Франції), ми усвідомлювали, що їхні уявлення про безпеку, які чекають на республіку, базуються на досвіді історії, в якій політична система маніпулювала економічною системою для досягнення політичних цілей; інакше кажучи, ці теоретики розуміли важливі аспекти логіки природної держави. Серед багатьох різних проблем вони переймалися корупцією, але не такою, що виникає, коли суспільні ресурси використовують для приватних цілей. Вони боялися корупції, за якої

політичні гравці створюють економічні привілеї, щоб зберігати владу в руках політичної коаліції. Така корупція перешкоджає громадянам жити під владою того уряду, який вони обирали, а отже, руйнує республіку\*.

Головними в «Насильстві та суспільних порядках» є три тісно пов'язані між собою міркування. Перше стосується насильства. Кожне суспільство повинне запобігати або придушувати насильство, але всі роблять це по-різному. Природні держави розв'язують проблему насильства, надаючи привілеї та політичні вигоди індивідам і організаціям, які володіють насильницьким потенціалом, бо їм краще жити у співпраці, ніж у боротьбі. Такі суспільства вдаються до політичних маніпуляцій економікою не для того, щоб закріпити привілеї та багатство за елітами, а через неможливість підтримувати (напів)стабільні відносини між могутніми й потенційно насильницькими групами в політичній системі та суспільстві загалом. Ми також називатимемо природні держави порядками обмеженого доступу, бо вони мусять обов'язково обмежувати доступ до організацій для захисту ренти від розпорошення в процесі конкуренції та для придушування потенційної опозиції, спроможної зруйнувати або повалити коаліцію природної держави. По-друге, майже кожне суспільство до 1800 року було природною державою, а отже, писемна історія людства на 99 % творилася в умовах природної держави. У розділі 2 ми пояснюємо логіку природної держави, яка лежить в основі динамічного зв'язку між політикою та економікою майже в усіх суспільствах минулого та сьогодення. По-третє, з нашої концепції випливає: щоб стати розвинутою країною, потрібно здолати перехід від природної держави до порядку відкритого доступу. У порядках відкритого доступу вхід в економічні та політичні організації відкритий для всіх громадян, бо це живить конкуренцію в економіці та політиці. Цю працю присвячено країнам-першопрохідцям, які натрапили на «першу проблему розвитку», тобто проблему переходу від природної держави до порядку відкритого доступу. Менш важливою для нас була «друга проблема розвитку», тобто проблема переходу від нетривких природних держав до зрілих. Значна частина сучасних теоретиків, чий внесок у західну політичну думку вагомий, наприклад, Медісон і Монтеск'є, не вивчали питань переходу суспільств від природної держави до порядку відкритого доступу; адже вони не мали жодного уявлення про те, яким буде порядок відкритого доступу. Натомість вони шукали підходи до розв'язання «другої проблеми розвитку»: як покращити природні держави, у яких вони жили,

---

\* Таке розуміння корупції докладно розглянуто й порівняно із загальноприйнятим [Wallis, 2006].

не виходячи за межі логіки природної держави, де політика завжди корумпує економіку.

Наша концептуальна схема показує, що багато важливих характеристик сучасних розвинених суспільств відкритого доступу несумісні з внутрішньою логікою природних держав, у яких політична система маніпулює економічними привілеями, щоб підтримувати політичну стабільність. Економічна та політична теорії, побудовані на засновках про відкритий вхід, безособовий обмін та стабільність права власності, не здатні пояснити, як відбувається економічний і політичний розвиток у природних державах. Проблема розвитку, з якою стикається більшість природних держав нашого часу, зазвичай полягає не в тому, як перейти від обмеженого до відкритого доступу, а в тому, як покращити функціонування природної держави. Розуміння цієї «другої проблеми розвитку» потрапило в центр нашої уваги вже після виходу книжки, коли ми задумалися над наслідками наших ідей для стимулювання економічного та політичного розвитку.

Виходячи за рамки цього видання, ми започаткували три нові проекти, спрямовані на вивчення «другої проблеми розвитку». Один з них – низка досліджень, у яких наша концептуальна схема буде застосована до сучасних розвиткових країн. Він здійснюється за підтримки Фонду міжурядового партнерства Світового банку. Разом з нашим колегою зі Світового банку Стівеном Вебом ми зібрали міжнародну групу науковців, які використовують нашу концептуальну схему для аналізу своїх країн. До переліку цих країн належать: Філіппіни, Південна Корея, Бангладеш, два штати в Індії (Махараштра і Західна Бенгалія), Конго, Мозамбик, Заїр, Мексика й Чилі. Результати досліджень будуть опубліковані разом з оглядом концептуальної схеми та розділом про уроки, які з них випливають для розвиткових країн нашого часу, цього року у виданні «У тіні насильства: політика, економіка та проблема розвитку» [Cambridge University Press, 2013].

Ми розглянемо конкретні уроки, винесені з досліджених випадків, у післямові до другого видання, але вже на перших конференціях, які ми проводили за результатами досліджень окремих випадків, став очевидним ще один новий висновок. У нашій початковій концептуальній схемі, викладеній у цій праці, проводиться розрізнення між трьома типами природних держав: нетривкими, базовими та зрілими. Головна різниця між ними полягає в тому, як вони ставляться до організацій (див. розд. 2). Досліджені випадки показали, що ці три типи – не відокремлені категорії, а діапазони на континуумі способів, якими панівна коаліція структурує організацію. Як ми зазначимо в післямові, це спонукало нас відмовитися від думки, що три різновиди природних держав являють собою гомогенні типи.

Під час цього проекту ми швидко з'ясували, що диференціація трьох типів природних держав недостатня для опису реалій у тих природних державах, які ми вивчали. Вони дали щедre підтвердження нашого базового висновку про те, що природні держави обмежують можливості створення організацій, які підтримує суспільство загалом. Таке обмеження чітко спостерігалось в кожному з досліджених випадків. Проте підтримка організацій виявилася значно складнішою проблемою, ніж впливало з нашої категоризації. У багатьох суспільствах юридичні організаційні форми часто мають мало або нічого спільного з реальними організаціями, які там існують. У всіх досліджених країнах у деяких частинах суспільства були зони, в яких організації мали винятково привілейований і обмежений характер, поруч із зонами, де створювати їх було легше. Наприклад, у Південній Кореї деякі частини економіки мали досить відкритий доступ, зате створення політичних і громадських організацій суворо обмежувалося. Категорії нетривкої, базової та зрілої природних держав виявилися зручним пізнавальним засобом, але реальні суспільства значно складніші, ніж ця проста категоризація. У двох найбільш розвинених природних державах – Південній Кореї та Чилі – можливість створювати організації за останні десятиліття-два стала широко доступною громадянам, а спектр привілеїв, доступних наймогутнішим елітним організаціям, помітно скоротився (прикладом чого можуть бути чеболі в Південній Кореї та армія в Чилі).

Другий дослідницький проект реалізується у Французькому центрі розвитку (AFD) в Парижі під керівництвом Ніколя Мейзеля та Жака Улд-Аудіа. Проект AFD частково спирається на Базу даних інституційних профілів, яку AFD створив у співпраці із французьким міністерством економіки, промисловості та праці та Магістерською школою державного управління Маастрихтського університету. У цій базі даних зібрано інформацію про інституційні характеристики різних суспільств, причому питання, які використовувалися в анкеті 2009 року, були конкретно спрямовані на виявлення деяких аспектів нашої концептуальної схеми. Друга частина проекту AFD полягає в проведенні низки досліджень випадків окремих країн, зокрема Китаю, В'єтнаму, Туреччини, Кенії, Гани, Буркіна-Фасо, Мадагаскару та кількох штатів Індії. Ці дослідження розпочалися 2010 року.

Третій новий проект розпочався 2012 року у Вищій школі економіки в Москві. Андрій Яковлев і Леонід Поліщук разом із групою російських та іноземних науковців мають на меті здійснити ґрунтовне дослідження історичного розвитку та сучасного стану Росії за допомогою нашої концептуальної схеми.

Кілька нових праць інших дослідників розвитку також частково спиралися на концептуальну схему «Насильства та суспільних порядків». У звіті Світового банку про розвиток за 2011 рік під назвою «Конфлікт, безпека і розвиток» чітко визнавалося, що насильство справляє вирішальний вплив на економічну та політичну успішність розвиткових країн усього спектра від нетривких до зрілих порядків відкритого доступу. Також нашу концептуальну схему взяла на озброєння норвезька Агенція співпраці заради розвитку у своєму дослідженні корупції [Mungiu-Pippidi, 2011]. У робочому документі МВФ були використані перехресні дані, щоб визначити зв'язок між виконанням порогових умов і розвитком, який вимірювався через дохід [Franke and Quintyn, 2012]. Загалом здобуті результати підтвердили тезу нашого видання, що виконання порогових умов сприяє розвитку. Ден Богарт [Dan Bogart, 2012] розпочав ґрунтовне дослідження щодо того, з якого моменту часу Велику Британію можна було характеризувати як порядок відкритого доступу. Для цього він узяв ухвали парламенту про права на покращення інфраструктури за період після Славної революції, тобто за 1690–1715 роки, наприклад, права будувати дорогу або створити компанію, яка здійснюватиме річкове судноплавство. Згідно з його висновками, цей період британської історії характеризується обмеженим, а не відкритим доступом.

Спільним для всіх трьох проектів є їхня спрямованість на «другу проблему розвитку», а не на перехід до сучасного суспільства відкритого доступу. Більшість суспільств сучасного світу залишаються природними державами. Лише невелика їх частина перебуває на порозі становлення сучасного суспільства відкритого доступу, яке характеризується економічною та політичною конкуренцією, вільним доступом до організацій, відносно стабільними (хоч не завжди легкодосяжними) темпами економічного зростання, високим рівнем матеріального добробуту та широкодоступними громадянськими правами. Крім того, більшість природних держав просуваються як уперед, так і назад у своєму розвитку (див. кількісні показники в розд. 1). Цей самий висновок впливає і з досліджених нами окремих випадків, а особливо промовистий на прикладі Демократичної Республіки Конго. Рух уперед і назад стосується не тільки коливань середньоподушного ВВП, а й здатності підтримувати вірогідний політичний порядок і ймовірність, що завтра суспільство буде таким самим, як рік чи десять років тому. У світі не тільки бувають арабські весни, а й, на жаль, лютують арабські зими.

## ПЕРЕДМОВА

**Д**ля будь-якого пояснення великомасштабної суспільної зміни потрібні теорія економіки, теорія політики та теорія соціальної поведінки. У деяких випадках, як-от у випадку матеріалістичної теорії Карла Маркса, ці теорії чітко артикульовані. Однак частіше трапляються ситуації, коли вони лише мають на увазі, а ще частіше – коли теорія економіки та теорія політики незалежні одна від одної. Попри значну увагу та зусилля у науках про суспільство досі немає розуміння того, як пов'язані між собою економічний і політичний розвиток в історичному минулому та в сучасному світі. Відсутність робочої інтегрованої теорії економіки та політики є наслідком того, що центральна проблема для людських суспільств – проблема насильства – вивчалася недостатньо систематично. Те, як суспільства дають раду повсюдній загрозі насильства, задає і підтримує форми, яких може набувати людська взаємодія, зокрема форми політичної та економічної систем.

У цьому виданні розробляється низка понять, покликаних продемонструвати, як протягом останніх 10 тисяч років суспільства використовували контроль над політичною, економічною, релігійною та освітньою діяльністю, щоб обмежувати й стримувати насильство. У більшості суспільств політичну, економічну, релігійну та військову владу створюють інститути, які структурують організацію та відносини індивідів. Разом із тим ці інститути наділяють окремих індивідів контролем над ресурсами та суспільними функціями, а отже, обмежують застосування насильства, коригуючи стимули, які діють на індивідів, наділених доступом до насильства. Такі моделі суспільної організації ми називаємо *суспільними порядками*. Наша мета – зрозуміти, як суспільні порядки структурують соціальну взаємодію.

У нашій концептуальній схемі виокремлюється внутрішня логіка двох суспільних порядків, які домінують у сучасному світі, та процес переходу

суспільств від одного типу до іншого (початковим суспільним порядком, який передував цим двом, був збиральницький, характерний для мисливсько-збиральницьких суспільств). Окресливши загальними штрихами нашу концептуальну схему (див. розд. 1), ми відтак розглянемо логіку суспільного порядку, який з'явився 5–10 тисяч років тому, – *природної держави*. Природні держави використовують політичну систему для регулювання економічної конкуренції та створення економічних рент; ці ренти впорядковують суспільні відносини, контролюють насильство та налагоджують соціальну співпрацю. Природні держави змінили історію людства; саме перші природні держави створили нові технології, завдяки яким почалася *писемна* історія людства. Більша частина людства досі живе в природних державах.

Далі ми розглянемо логіку суспільного порядку, який з'явився в кількох суспільствах на початку XIX століття, – *суспільства відкритого доступу*. Як і природні держави, суспільства відкритого доступу докорінним чином змінили перебіг історії людства. Сьогодні приблизно 25 країн і 15 % світового населення живуть у суспільствах відкритого доступу; решта 175 країн і 85 % населення живуть у природних державах. Суспільства відкритого доступу регулюють економічну та політичну конкуренцію так, щоб з її допомогою впорядковувати суспільні відносини. Третє завдання цієї праці – пояснити, як суспільства здійснюють перехід від природної держави до суспільства відкритого доступу.

Ми пропонуємо лише концептуальну схему, а не формальну чи аналітичну теорію. Ми прагнули створити текст, який буде зрозумілий суспільствознавцям та історикам різних напрямів. Наші три суспільні порядки відповідають трьом різним моделям, які реалізовувалися в історії людства. Ми покажемо, як структуровані другий та третій суспільні порядки, чому вони функціонують саме так, а не інакше, та розкриємо логіку, яка лежить в основі переходу від одного суспільного порядку до іншого. Ми не пропонуємо формальної моделі, яка може надаватися до емпіричної перевірки чи генерувати детерміністичні прогнози щодо суспільних змін. Натомість ми пропонуємо концептуальну схему, яка відображає ендогенні моделі соціальної, економічної, політичної, військової, релігійної та освітньої поведінки. Наш виклик у цій праці – за допомогою концептуальної схеми, яка відповідає динамічному характеру суспільних змін, пояснити, як стійкі та прогнозовані соціальні інститути дають раду мінливому, непрогнозованому та незвичному світу. Наша схема не передбачає телеологічної спрямованості: це динамічне пояснення суспільної зміни, а не суспільного прогресу.



Обговорення понять ми супроводимо історичними ілюстраціями, щоб навести достатні докази існування моделей у реальному світі. Для переходу від природних держав до порядків відкритого доступу ми покажемо, що названі нами чинники можна простежити в історичних документах. Ми не пропонуємо історію світу. Наша історія – лише сукупність прикладів та їх тлумачень, яких недостатньо для остаточного підтвердження наших ідей. Ми наводимо історичні приклади від Неолітичної революції до республіканського та імперського Риму, ацтекської Месоамерики, Середніх віків та нашого часу. Фахівці, що вивчають історію за хронологічними періодами та регіонами, до яких ми зверталися, закидатимуть, що ми вирвали ці приклади з контексту. Так і є. Адже наша мета: розмістити ці приклади в новому контексті, створити нову концептуальну схему для розуміння перебігу історії людства за останні 10 тисяч років і відкрити нові можливості для розгляду нагальних проблем політичного й економічного розвитку, перед якими постає сучасний світ.

## КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА

### 1.1. Вступ

**Г**оловне завдання наук про суспільство – пояснити показники успішності суспільств протягом певного часу, зокрема радикальний розрив у добробуті між заможними та бідними країнами, а також різні форми політичної організації, світогляди та соціальні структури, із яких виростають ці відмінності за показниками. Писемна історія людства починається разом із першою суспільною революцією – неолітичною, сільсько-господарською, міською, або першою економічною революцією, як її ще називають, – та появою перших великих осілих груп людей, яка припала на період 5–10 тисяч років тому. Друга суспільна революція – промислова, модерна, або друга економічна – почалася двісті років тому і триває до наших днів. У ній вирішальну роль також відіграли зміни в організації людських груп. За словами Коулмена, «головними гравцями соціальної структури модерного суспільства є корпоративні гравці, тобто організації, які черпають свою владу в індивідів, а застосовують її для досягнення корпоративних цілей» [Coleman, 1974, p. 49]. Обидві суспільні революції спричинили докорінні зміни в способі організації суспільств. Головна мета цієї книжки – окреслити засадничу логіку двох нових моделей суспільної організації, які ми називатимемо суспільними порядками, та пояснити, як відбувається перехід суспільства від одного порядку до іншого.

Щоб зрозуміти, чому новонабуті характеристики сучасних розвинених суспільств, як-от економічний розвиток і демократія, сформували тісні зв'язки під час другої суспільної революції, ми розглянемо фундаментальні сили, які лежать в основі моделей суспільного порядку. Суспільні порядки відрізняються за тим, як у суспільстві побудовані інститути, що забезпечують існування конкретних форм організації; за обмеженістю або відкритістю доступу індивідів до створення таких організацій; та за стимулами,